

การศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สาธุ มหัทธนาตุลย์
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ความหมาย ประเภท และลักษณะของสังโยชน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมที่สัมพันธ์กับสังโยชน์ และศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์ตามทัศนะของพระเถระในสังคัมไทย

จากผลการศึกษาพบว่า สังโยชน์มีความหมายตามคัมภีร์พระไตรปิฎกว่าเป็นเครื่องผูกพันน้อยใหญ่ มีทั้งประเภทที่เป็นรูปธรรมได้แก่ คิทธิสังโยชน์ หมายถึงสังโยชน์ของคฤหัสถ์ ได้แก่ ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา ข้าทาส บริวาร และกามคุณ ๕ ประการ ส่วนสังโยชน์ประเภทที่เป็นนามธรรมได้แก่สังโยชน์ ๑๐ ประการ โดยแบ่ง ตามพระสูตร ๑๐ คือ สักกายทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สลัปปตปรามาสสังโยชน์ กามฉันทะสังโยชน์ พยาบาทสังโยชน์ รูปราคะสังโยชน์ อรูปราคะสังโยชน์ มานะสังโยชน์ อุทธัจจะสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์ แบ่งตามอภิธรรม ๑๐ ประการ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆะสังโยชน์ มานะสังโยชน์ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สลัปปตปรามาสสังโยชน์ ภวราคสังโยชน์ อิสสาสังโยชน์ มัจฉริยะสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์ การแบ่งสังโยชน์ทั้งสองนัยนี้ถึงแม้ชื่อสังโยชน์จะต่างกัน แต่สภาวะของสังโยชน์ทำงานอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ในพระไตรปิฎกมีการอธิบายสังโยชน์เชิงอุปมาเพื่อให้เข้าใจลักษณะนามธรรมของสังโยชน์ชัดเจนมากยิ่งขึ้น มีการอุปมาสังโยชน์เหมือนบานประตู เหมือนเมฆหมอก เหมือนเชือกผูกลูกวัวที่หลัก เหมือนผืนแม่น้ำสองฝั่ง เหมือนระดับความสูงความต่ำ เหมือนเบ็ดเกี่ยวปากปลา เหมือนก้อนหินที่ผูกเท้าสัตว์ เหมือนกิ่งไม้ที่บุคคลใช้มือยึดเกาะไว้ เหมือนห่วงน้ำลึก อุปมาโอรัมภาคียสังโยชน์เหมือนกายมนุษย์ที่หยาบ อุปมาอุทัมภาคียสังโยชน์เหมือนกายทิพย์ที่ละเอียด พบว่าชั้น ๕ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ ชั้น ๔ คือ เวทนา ชั้น ๓ สัญญาชั้น ๒ สังขารชั้น ๑ ญาณชั้น ๑ เป็นธรรมที่ประกอบกับสังโยชน์

หลักธรรมที่ส่งเสริมและสนับสนุนสังโยชน์ คือปฏิจจสมุปบาท มีตัณหาและอุปาทานส่งเสริมและสนับสนุนให้สังโยชน์เกิดขึ้น และยังมียกลุ่มธรรมต่างๆที่ส่งเสริมและสนับสนุนสังโยชน์คือ อาสวะ โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นีวรณ อานุสัย กิเลส มิจฉัตตะ โลกธรรม มัจฉริยะ วิปลาสอคติ และมูละ กลุ่มธรรมเหล่านี้จะทำงานช่วยให้สังโยชน์มีกำลังผูกมัดมากขึ้น เช่นเมื่อ กามราคสังโยชน์เกิดขึ้น มีทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ ทิฏฐิสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์ อวิชชาโยคะ เป็นต้นเกิดขึ้นส่งเสริมและสนับสนุน เมื่อสักกายทิฏฐิสังโยชน์เกิดขึ้น กามาสวะ อวิชชาสวะ กาโมฆะ อวิชชาสังโยชน์ อวิชชาโยคะ เป็นต้นเกิดขึ้นส่งเสริมและสนับสนุน ส่วนข้อปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์หรือธรรมที่ทำให้สังโยชน์หมดไป คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นทางสายเอก เป็นวิธีที่จะทำให้สังโยชน์หมดไป กล่าวคือเมื่อบุคคลปฏิบัติตนตามวิธีของ สติปัฏฐาน ๔ แล้วจะทำให้เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา มีทั้งหมด ๔ ชั้น คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา

และสี่ลัทธิพทพรามาส พระสภทาคามีละสังโยชน์ ๓ ประการที่พระโสดาบันละได้แล้ว ส่วนที่ทำได้มากกว่าพระโสดาบันคือ การทำให้กามฉันทะสังโยชน์ และพยาบาทสังโยชน์เบาบางลง พระอนาคามีละสังโยชน์ที่พระโสดาบันละได้แล้ว และละเพิ่มอีก ๒ ประการคือ กามฉันทะสังโยชน์และพยาบาทสังโยชน์ ส่วนพระอรหันต์ละสังโยชน์ ๕ ประการที่เหลือได้ทั้งหมด คือ รูปราคะสังโยชน์ อรูปราคะสังโยชน์ มานะสังโยชน์ อุทธัจจะสังโยชน์ และอวิชชาสังโยชน์ เมื่อสังโยชน์หมดไปแล้ว สภาวะของนิพพานก็เข้ามาแทนที่ ทำให้จิตของบุคคลนั้นมีความเป็นอิสระจากสังโยชน์ ไม่มีความวุ่นวาย ใช้ชีวิตอย่างมีความสุข

ส่วนสังโยชน์ตามทัศนะของพระเถระในสังคัมไทยทั้ง ๕ รูป นั้นผู้วิจัยพบว่า **พระธรรมโกศาจารย์** (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า กิเลสที่ละเอียดประณีตที่เป็นตัวปัญหาเรียกว่าสังโยชน์ ๑๐ ประการ ผู้ที่สามารถละสังโยชน์ดังกล่าวได้ทั้งหมดเรียกว่าพระอรหันต์ ผู้ที่ละสังโยชน์ได้บางส่วนแต่ยังละไม่ได้ทั้งหมดเรียกพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ ตามลำดับมีพระโสดาบันเป็นต้น ผู้ที่ยังมีสังโยชน์คือปุถุชน ถ้าไม่ควบคุมสังโยชน์จะทำให้ปุถุชนเป็นปุถุชนเกินขั้นจะเป็นบ้าและจะเป็นสัตว์นรก และกล่าวว่าสังโยชน์ก็คือความโง่ ซึ่งมาจากสัญชาติญาณของมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่เกิดแล้วถูกพัฒนาความโง่เหล่านั้นให้มากขึ้น ๆ จนเต็มไปด้วยอวิชชา **พระพรหมคุณาภรณ์** (ประยูรย์ ปยุตโต) มองสังโยชน์ในเชิงวิชาการว่าเป็นหลักการที่ใช้วัดทักษะิณຍบุคคล เกณฑ์แบบนี้เป็นการแบ่งแบบลบบหมายถึงใช้วิธีดูเอาจากสังโยชน์ที่ละได้ในแต่ละข้อ พระพรหมคุณาภรณ์ท่านจะอธิบายเกี่ยวกับสังโยชน์ วิธีการละสังโยชน์ และบุคคลที่ละสังโยชน์ได้ตามแบบพระไตรปิฎก **พระโพธิญาณเถระ** (หลวงพ่อบุชา สุภทโท) ให้ความสำคัญกับกามฉันทะสังโยชน์โดยเฉพาะความต้องการในการเสพเมถุนนี้ว่าเป็นปัญหาที่หนักใจ พระภิกษุที่ยังอยู่ในวัยหนุ่ม ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการบวชไม่ได้นาน มีอันต้องลาสิกขาไป กิเลสตัวนี้เอง ที่ท่านต้องเผชิญหน้าอย่างหนักหนาสาหัสในช่วงแรก ๆ ของชีวิตในเพศบรรพชิตของท่าน โดยท่านจะสอนบรรดาพระหนุ่มลูกวัดให้ระวังเป็นพิเศษ นอกจากนี้ยังอธิบายธรรมอย่างตรงไปตรงมา และมีวิธีที่ทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายด้วยอุปมาโวหาร ดังที่ท่านเปรียบสั๊กกายทิฎฐิเป็นเหมือนโทรศัพท์ หากไม่รับก็ไม่เกิดปัญหาว่าเป็นตัวตนเราเขา **พระราชพรหมยาน** (หลวงพ่อบุชาสีลังดำ) กล่าวว่า สังโยชน์คือความบ้า เป็นความวิปลาส พร้อมทั้งกล่าวว่า สังโยชน์ยังเป็นเกณฑ์ในการวัดพระอริยบุคคล **พระธรรมธีรราชฆาณิน** (ไชตก ญาณสิทธิ) เน้นการละสังโยชน์โดยวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานซึ่งจะเป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน ท่านอธิบายสังโยชน์แต่ละชนิด ตามหลักอภิธรรมมัตถสังคหะเช่นอธิบายสั๊กกายทิฎฐิ ว่ามีองค์ธรรมคือ ทิฎฐิในทิฎฐิเจตสิกสัมปยุตตจิต เป็นต้น

Abstract

This thesis is of the objectives to analytically study the meaning, the types and the characteristics of Sañyोजना in Theravāda Buddhist Scriptures, Doctrinal principles in connection with Sañyोजना and to analyse Sañyोजना according to the venerable monks in Thai societies.

From the study, it is found that according to the Triple Gem, Sañyोजना means a small or big binding material both of formality and normality. The formality is Gihisañyोजना which belongs to the lay people in the pattern of property, sons, daughters, wives, husbands, servants, followers and five qualities evoking desire. Regarding the normal Sañyोजनाs, they are 10 Sañyोजनाs divided according to Sutta. They are Sakkāyaditthisañyोजना, Vicikicchāsañyोजना, Silabbataprāmāsasañyोजना, Kāmachandasañyोजना, Byāpādasañyोजना, Rūparāgasañyोजना, Arūparāgasañyोजना, Mānasañyोजना, Uddhaccasañyोजना, and Avijjāsañyोजना. When it is divided according to the Ten Abhidhammas, they are :- Kāmasañyोजना, Patighasañyोजना, Mānasañyोजना, Ditthisañyोजना, Vicikicchāsañyोजना, Silabbataprāmāsasañyोजना, Bhavarāgasañyोजना, Issāsañyोजना, Macchariyasañyोजना, and Avijjasañyोजना. In such two ways of the division of Sañyोजना, though the names of Sañyोजना are different, the states of Sañyोजनाs are in the same groups. In the Three Baskets, there are the ways of explaining the Sañyोजना in the type of simile to enable the people to understand more clearly the normality of Sañyोजना. They are the similes of Sañyोजना as the door, the cloud, the string used for tiring the cow at the post, the two banks of a river, the high and low level, the fishhook related to the mouth of the fish, the piece of stone tied to the feet of animals, the branch of the tree held with hand by a person and the deep ocean. The simile of Orambhāgiyasañyोजना is like the human beings' rough body. The simile of Uddhambhāgiyasañyोजना is the subtle divine body.

It is found that the five aggregates are the temperament of Sañyोजना. The five aggregates are :- Rūpakhandha, Vedanākhanda, Suññākhanda, Sañkhārakhandha, and Viññānakhandha all of which are in compositions with Sañyोजनाs.

The Doctrinal principles supporting Sañyोजनाs are Patīccasamuppādas. Tanhā (craving) and Upādāna (attachment) support Sañyोजना to arise. There are also other doctrines which support Sañyोजना. They are Āsava, Ogha, Yoga, Gantha, Upādāna, Nivarana, Anusaya, kilesas, Micchatta, Lokadhamma, Macchariya, Vipalāsa, Agatī, and Mūla. Three group of these doctrines helps the Sañyोजना to have more

strength. For example, when Kāmarāgasañjōjana arises, Ditthasava, Avijjasava, Ditthogha, Avijjogha, Ditthiyoga, Avijjāyoga etc. arise and support them. When Sakkāyaditthi Sañjōjana arises, Kāmāsava, Avijjāsava, Kāmogha, Avijjogha, Kamayoga, Avijjayoga etc. arise and support them. On the other hand, the Doctrines which extinguish Sañjōjana are the 4 Foundations of Mindfulness which the Buddha called as the Supreme Paths. They are the doctrines to extinguish all the Sañjōjanas. When a man practise the 4 Foundations of Mind, he can be one of the Noble persons in Buddhism. Such the Noble Persons are : The Sotāpanna, the Sakadāgāmī, the Anāgāmī and the Arahanta. The noble person of Sotapanna Grade can extinguish the 3 Sañjōjanas namely:- Sakkāyaditthi, Vicikicchā and Silabbataprāmāsa. The noble person of Sakadāgāmī Grade can extinguish the said 3 Sañjōjanas and can lessen Kāmachandasañjōjana and Byāpādasañjōjana. The noble person of Anāgāmī Grade can extinguish the Sañjōjana which was forsaken by Phra Sotāpanna and can extinguish two more: Kāmachandasañjōjana and Byāpādasañjōjana. Regarding Ven. Arahantas they extinguish the five more Sañjōjanas namely:- Rūparāgasañjōjana, Arūparāgasañjōjana, Mānasañjōjana, Uddhaccasañjōjana, and Avijjasañjōjana. After all the Sañjōjanas have been extinguished, the state of Nibbāna appears instead. Then, the person's mind is full of freedom from Sañjōjanas and turmoil, and he or she can lead his or her life happily.

According Ven. Monks' views about Sañjōjanas, it is found that **Ven. Dhammakosacarya, Buddhadāsa Bhikku** said that the delicate defilement is the problem proper called Sañjōjana of ten kinds. One who can abandon the all said Sañjōjanas is called Ven. Arahanta. One who can avoid some of Sañjōjanas, but cannot avoid all of them is called the noble one of different level beginning from Ven. Sotāpanna etc. One who is still of Sañjōjana is called Puthujana (ordinary person). If a man does not contest Sañjōjana, he will be too ordinary person who may be mad or will go to hell. He will say that Sañjōjana is the foolishness arising from the human being's nature from his or her birth, and such foolishness is developed more and more until it is full of ignorance.

Ven. Phra Brommagunābhorn (P.A. Payutto) looks at Sañjōjana in the way of as it is the principle to measure the state of being a "Dakkhineyyapuggala". This is the minus division which is the way to look at each of the dedegated Sañjōjanas. Ven. Phra Brommagunābhorn has explained the method of Sañjōjanas, the way to eradicate Sañjōjanas, the person who can eradicate the Sañjōjanas according to the Three Baskets.

Ven. Phra Bodhiñāna Thera (Luang Paw-Jā Subhaddo) gave emphasis on KāmachandaSañyोजना, especially the need to have sexual intercourse that it was a very heavy problem for the young monks. This is the cause of not being in ordination for a long time and has to leave the monkhood. This defilement alone is the one which the monks have to face heavily in the beginning of his ordained life. The teacher will teach the young monks in his temple to be specially careful about. Besides, the teacher will explain the doctrines rightly to enable the young monks to understand easily with the similes. As we can find that the teacher compare the simile with the telephone. If we do not receive the telephone, there is no problems as we and he.

Ven. Phra Rājābrommayan (Laungpaw Rue Sri Ling Dam) said that Sañyोजना is “madness” which is an abnormality. He also said that Sañyोजना is a standard to measure the state of the Noble One.

Ven. Phra Dharmadhīrarājmahāmuni (Jodok Ñānasiddhi) emphasized the dedegation of Sañyोजना by way of practising Insight Meditation which is the way to Nibbāna. He explained each kind of Sañyोजanas according the principles of Abhidhammatthasangaha. For example, he explained Sakkāyaditthi as of Doctrinal organization that is Ditthi in Ditthicetasikasampayuttacitta etc.

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาความหมาย ประเภท และลักษณะของสังโยชน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาหลักธรรมที่สัมพันธ์กับสังโยชน์
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์ตามทัศนะของพระเถระในสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่จากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้ทราบถึงหลักการ และแนวคิดสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับสังโยชน์ในแง่มุมต่าง ๆ เพื่อเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของสังโยชน์ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้เป็นหลักฐานปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมถึงตำราและเอกสารงานวิจัย ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อเป็นการอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๓. ศึกษาข้อมูลจาก หนังสือ งานนิพนธ์ และบทบรรยาย ตลอดจนผลงานที่เกี่ยวข้องของพระเถระในสังคมไทย ทั้ง ๕ รูปคือ พระธรรมโกศาจารย์ (หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ) พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อบุชา สุภทฺโท) พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อบุชาชีสิงดำ) และพระธรรมธีรราชฆานุมณี (โศตก ญาณสิทฺธิ) ที่ได้กล่าวถึงสังโยชน์ในแง่มุมต่าง ๆ เพื่อให้ทราบถึงแนวทางของท่านเหล่านั้น ในการนำเอาหลักการ และแนวคิดเรื่องสังโยชน์ไปพัฒนาการปฏิบัติและอธิบายการสอนให้พุทธศาสนิกชนได้มีความรู้และความเข้าใจในเรื่องสังโยชน์

๔. ประมวล สังเคราะห์ และวิเคราะห์ข้อมูลให้เห็นทิศทางอย่างชัดเจนถึง หลักการและแนวคิดเรื่องสังโยชน์ รวมถึงความหมาย ประเภท และลักษณะของสังโยชน์ ตลอดจนหลักธรรมที่มีความสำคัญและมีส่วนสัมพันธ์กับสังโยชน์ตามทัศนะของพระเถระในสังคมไทยทั้ง ๕ ท่านเหล่านั้นว่ามีความสอดคล้อง หรือแตกต่างไปจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทหรือไม่อย่างไร

๕. สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ สามารถสรุปผลการวิจัยซึ่งแบ่งตามวัตถุประสงค์ได้ตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความหมายของสังโยชน์

“สังโยชน์” ในพระไตรปิฎกให้ความหมายไว้ว่า เป็นเครื่องผูกพันน้อยใหญ่^๔ เป็นกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ หรือธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ ในอรรถกถาให้ความหมายเอาไว้ว่า เป็นเครื่องผูกพันสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ (คือภพ) ที่แล้วด้วยวิภวัญญะทุกข์^๕ เป็นเครื่องพันธนาการ^๖ เพราะสังโยชน์เหล่านี้ย่อมผูก คือตามผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ อีกนัยหนึ่งย่อมเชื่อมภพไว้ด้วยภพ^๗ รวมถึงการผูกมัดบุคคลผู้มีสังโยชน์ไว้ด้วยกรรมและวิบากอันเป็นทุกข์ หรือด้วยลำดับของ ภพ ในภพ กำเนิด คติ วิญญาณ ฐิติ และสัตตาวาส เป็นต้น^๘ และยิ่งไปกว่านั้น สังโยชน์ก็ยังสามารถยังสัตว์ให้จมลงในวิภวัญญะได้ด้วย^๙

จากความหมายต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น ทำให้สังโยชน์สะท้อนภาพให้เราเห็นถึงความเป็น “เครื่องพันธนาการล่องหน (Invisible Fetters) ซึ่งเกี่ยวโยงสัตว์ทั้งหลายเอาไว้โดยไม่ให้เห็นและไม่ให้รู้สึกตัว เป็นเหตุให้สัตว์เหล่านั้นต้องกลับมาวนเวียนว่ายอยู่ในภพทั้ง ๓ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ อย่างไม่มีวันจบสิ้น (Infinity) ตราบใดที่ยังไม่ได้เรียนรู้วิธีปลดเครื่องพันธนาการเหล่านั้นออก”^{๑๐}

ประเภทของสังโยชน์

ประเด็นความหมายของสังโยชน์ดังกล่าว ทำให้เกิดความยากในการสื่อความหมายให้บุคคลผู้เปี่ยมไปด้วยกิเลสได้รู้จักสังโยชน์ ดังนั้น ประเภทของสังโยชน์ จึงถูกจำแนกออกตามลักษณะของความเป็นรูปธรรม และนามธรรม ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทแบ่งสังโยชน์ออกเป็น ๓ ประเภทได้แก่

๑) สังโยชน์ประเภทที่จำแนกตามลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม จำแนกตามรูปธรรม คือ คิหิสังโยชน์^{๑๑} (สังโยชน์ของคฤหัสถ์ ๖ ประการมี ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา ข้าทาส บริวารและ กามคุณ ๕) จำแนกตามนามธรรม คือสังโยชน์หมวดต่าง ๆ ได้แก่ สังโยชน์ หมวด ๓^{๑๒} หมวด ๗^{๑๓} และ หมวด ๑๐^{๑๔} (ตามอภิธรรมภาขณีนี้นัย) ตามลำดับ

^๔ อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๑, ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๙๘/๔๕๘.

^๕ ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๕๕/๑๐๗.

^๖ ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๒๖๕/๓๖.

^๗ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๐๑.

^๘ ชุ.อิตี.อ. (ไทย) ๑/๑๙๓/๑๑๑.

^๙ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๒/๓๘๐.

^{๑๐} ความหมายตามทัศนะของผู้วิจัย

^{๑๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๖/๑๔๔.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๔-๒๗๕/๒๐๖, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘, ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๒, ชุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๕๖/๙๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๕/๕๗๒, ชุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๕๖/๒๙๐.

^{๑๓} อัง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๘/๑๔, อัง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๑๐/๑๖.

๒) **สังโยชน์ประเภทที่จำแนกตามนามธรรมอย่างเดียว** โดยแยกประเภทของศีลธรรม ออกเป็น ๒ ระดับ คืออย่างหยาบและอย่างละเอียด สังโยชน์อย่างหยาบ คือโอรัมภาคิยสังโยชน์^{๑๕} มีอยู่ ๕ ประการได้แก่ สักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และ พยาบาท ส่วนสังโยชน์อย่างละเอียด คือ อุทธัมภาคิยสังโยชน์^{๑๖} มีอยู่ ๕ ประการเช่นกันคือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา

๓) **สังโยชน์ประเภทที่จำแนกตามการให้ผลของสังโยชน์^{๑๗}** เป็นหลักฐานชั้น อรรถกถาจารย์ มีอยู่ ๒ ประการได้แก่ อุปัตติปฏิลาภิยสังโยชน์ คือสังโยชน์ที่เป็นเหตุให้มีการเกิด และ ภาวปฏิลาภิยสังโยชน์ คือสังโยชน์ที่เป็นเหตุให้มีภพ

ลักษณะของสังโยชน์

ลักษณะของสังโยชน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๓ หมวดได้แก่

๑) **ลักษณะของสังโยชน์เชิงอุปมา** เป็นการอุปมาสังโยชน์กับสิ่งต่าง ๆ ๑๐ ประการ คือ เปรียบสังโยชน์ด้วยเชือกผูกลูกว้าวที่หลัก, เปรียบเหมือนเมฆหมอก, เหมือนบานประตู, เหมือนฝั่งแม่น้ำ ๒ ฝั่ง, เปรียบด้วยระดับชั้นความสูง-ต่ำ, เปรียบด้วยลักษณะทางกายภาพด้านภพภูมิของสรรพสัตว์ รวมถึงเปรียบโอรัมภาคิยสังโยชน์ด้วยเครื่องมือล่าสัตว์ คือเบ็ด, เป็นเครื่องพันธนาการ, เหมือนกายมนุษย์ และ เหมือนห้วงน้ำลึกภายใต้

๒) **ลักษณะเฉพาะประเภทของสังโยชน์** คัมภีร์ธัมมสังคณีอธิบายไว้โดยมีนัยที่แตกต่าง กันไปตามองค์ธรรมของสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการมี กามราคะสังโยชน์ และ ปฏิฆะสังโยชน์ เป็นต้น

๓) **ลักษณะของสังโยชน์ตามนัยอภิธรรม** จำแนกออกเป็น ๖ หมวด คือ ธรรมที่เป็นสังโยชน์, ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์, ธรรมที่ประกอบด้วยสังโยชน์, ธรรมที่เป็นสังโยชน์และเป็นอารมณ์ของสังโยชน์, ธรรมที่เป็นสังโยชน์และประกอบด้วยสังโยชน์, ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ แต่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

ด้วยสาเหตุที่ว่า สังโยชน์มีลักษณะที่เป็นนามธรรมเสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เห็นและเข้าใจ ได้ยากกว่าแบบรูปธรรม ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงใช้วิธีการนำเสนอเชิงอุปมาอุปมัย กล่าวคือใช้ อุปมาโวหารมาเป็นเครื่องมือในการอธิบายที่ช่วยชี้ให้ผู้ฟังได้นึกภาพตามด้วยการใช้จินตนาการทาง ความคิด สร้างเป็นมโนภาพไว้ในใจ ช่วยทำความเข้าใจและเข้าใจสังโยชน์ให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน มากยิ่งขึ้นโดยผ่านทางการรับรู้อารมณ์ของมนุษย์ด้วยการขบคิด จินตนาการ โดย เปรียบเทียบให้เห็นถึงลักษณะของสังโยชน์ต่าง ๆ เชื่อมโยงเข้ากับสิ่งของ เครื่องใช้ และปรากฏการณ์ ต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และมีอยู่ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ นอกจากนี้การอธิบายด้วยการ

^{๑๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๑๘/๒๘๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๙/๖๒๐.

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐/๑๐๖, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๑/๑๐๖-๑๐๗, อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๑๘} อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๑๓๑/๓๔๘.

เปรียบเทียบบังเป็นการขยายความและเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเสริมจากการอธิบายในลักษณะเฉพาะของสังโยชน์ และอธิบายสังโยชน์ตามแนวพระอภิธรรมได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

หลักธรรมที่สัมพันธ์กับสังโยชน์

เป็นที่ทราบกันดีว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดสัมพันธ์ภาพขึ้นระหว่าง “สังโยชน์” กับธรรมต่าง ๆ ในลักษณะที่เข้าไปมีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนสังโยชน์ ปรากฏอยู่ใน ๒ ลักษณะด้วยกัน ได้แก่

๑) **ลักษณะปฏิเสธสมุปบาท** ส่งเสริมและสนับสนุนสังโยชน์โดยเป็นเหตุและเป็นผลเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกันในลักษณะปฏิเสธสมุปบาท โดยมีต้นเหตุเป็นสาเหตุ คือ ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ดังพุทธพจน์ที่ตรัสถึงธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ที่ว่า

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหา ย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันที่ติดไฟได้ ก็เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษเติมน้ำมันและไส้ในประทีปน้ำมันนั้นทุก ๆ ระยะเวลา เมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีปน้ำมันนั้นได้อาหารอย่างนั้น ได้เชื้ออย่างนั้น พิงลุกโผลงตลอดกาลนาน^{๑๘}

๒) **ลักษณะของกลุ่มอกุศลธรรม** ส่งเสริมและสนับสนุนสังโยชน์ในลักษณะของกลุ่มอกุศลธรรม ๑๔ ประการ อันได้แก่ ๑) อาสวะ ๒) โอฆะ ๓) โยคะ ๔) คันถะ ๕) อุปาทาน ๖) นิวรณ์ ๗) อนุสัย ๘) กิเลส ๙) มิจฉัตตะ ๑๐) โลกธรรม ๑๑) มัจฉริยะ ๑๒) วิปลาส ๑๓) อคติ และ ๑๔) มุละ โดยอกุศลธรรมเหล่านี้จะทำหน้าที่ช่วยกันส่งเสริมและสนับสนุนสังโยชน์ให้มีอำนาจในการผูกมัดสัตว์ทั้งหลายแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ไม่ให้หลุดออกจากวงวนของสังสารวัฏ โดยจะแบ่งหน้าที่กันทำงานอย่างเป็นระบบ เปรียบเสมือนเชื้อโรคต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากมายหลายประเภท เช่น เชื้อไวรัส เชื้อแบคทีเรีย เชื้อไข้หวัด เชื้อมาเลเรีย ฯลฯ เชื้อโรคต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเชื้อโรคคนละสายพันธุ์และไม่ได้รู้จักกันมาก่อน แต่เมื่อได้มีโอกาสเข้าสู่ร่างกายมนุษย์ขณะที่มีสภาพอ่อนแอได้แล้ว ต่างมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ การช่วยกันเบียดเบียนร่างกายมนุษย์ให้อ่อนแอลง และต่างฝ่ายก็ทำหน้าที่ของตน ยิ่งไปกว่านั้นการแบ่งกันทำหน้าที่ของตน ๆ นั้นย่อมเป็นไปด้วยความเป็นระบบและเป็นระเบียบตามที่ตนถนัดและเชี่ยวชาญ กล่าวคือ เชื้อไวรัสก็จะทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ในขณะที่เชื้อแบคทีเรียก็ทำหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง ไม่ก้าวร้าวกัน ดังนั้นจึงเกิดเป็นการทำงานประสานกันอย่างเป็นระบบขึ้นด้วยประการฉะนี้

หลักธรรมสำหรับปฏิบัติละสังโยชน์

วิธีการแก้ปัญหาให้กับทางออกจากสาเหตุแห่งความทุกข์ นั่นก็คือการใช้มรรคและปฏิบัติเพื่อการแก้เชือกทั้ง ๑๐ เส้นนี้ให้หลุดออก ปลดพันธนาการที่จองจำผูกมัดใจเอาไว้ โดยอาศัยหลักธรรมสำหรับปฏิบัติละสังโยชน์ ได้แก่ หลักสติปัฏฐาน ๔ คือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนา

^{๑๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๓/๑๐๖.

นุปัสสนาสติปัญญา จิตตานุปัสสนาสติปัญญา ธรรมานุปัสสนาสติปัญญา ที่ใช้เป็นบาทฐานในการปฏิบัติโดยอาศัยหลักธรรมหมวดอื่น ๆ เพื่อเกื้อกูลกันเช่น หลักไตรสิกขา หลักโพธิปักขิยธรรม และ วิสุทธิ ๗ เป็นต้น เมื่อละสังโยชน์ได้แล้วจึงบรรลุมรรค ผล เข้าสู่สภาวะของการเป็นอริยบุคคล ๔ จำพวก มีพระโสดาบันเป็นกลุ่มบุคคลแรกที่ได้เข้าสู่กระแสพระนิพพาน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์เป็นอริยบุคคลจำพวกสุดท้ายตามลำดับ ดับกองทุกข์แล้วทั้งหมด ตัดสังโยชน์ได้หมดแล้วทั้ง ๑๐ ประการ สันภาพชาติแล้วถือเป็นบุคคลผู้บรรลุเป้าหมายสูงสุดแล้วในพระพุทธศาสนา สังโยชน์กับนิพพานจึงเป็นธรรมที่อยู่กันคนละขั้ว คนละด้าน เปรียบเหมือนความมืดกับความสว่าง เพราะความมืดหายไป ความสว่างจึงเข้ามาแทนที่ เพราะการละสังโยชน์ได้ทั้งหมด จึงมีนิพพานเข้ามาแทนที่เช่นเดียวกัน นิพพานจึงเป็นทางออกของสรรพสัตว์ จากวิญญูทุกข์ทั้งปวง

วิเคราะห์สังโยชน์ตามทัศนะของพระเถระในสังคมไทย

ทัศนะของพระเถระในสังคมไทย ต่างก็มีทัศนะ แนวคิด มุมมอง ต่อหลักการของสังโยชน์ไม่แตกต่างกันไปจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ชั้นรองลงมาตามลำดับ นอกจากนี้ยังได้นำเอาหลักการเหล่านั้นไปพัฒนาการปฏิบัติและการสอนศิษยานุศิษย์ของตนอย่างแพร่หลาย เริ่มจากท่านพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า สังโยชน์เป็นความโง่ มีอยู่ ๑๐ ประการ^{๑๙} สังโยชน์ทุกตัวจะมีอยู่ในตัวมนุษย์ตั้งแต่เกิด สังโยชน์เป็นกิเลสที่ผูกเย็บสัตว์ให้ติดอยู่กับความทุกข์หรือผูกติดอยู่กับทุกข์ เป็นความโง่คืออวิชชาที่มาจากสัญญาตัญญาของมนุษย์และติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิด มนุษย์จึงควรที่จะเรียนรู้เพื่อให้รู้จักสังโยชน์เหล่านั้น และปฏิบัติตนเพื่อละสังโยชน์ความโง่เหล่านั้นให้หมดไปจากใจ ในขณะที่ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปยุตโต) อธิบายสังโยชน์เชิงวิชาการตามพระไตรปิฎก มีสังโยชน์ขั้นสูงและสังโยชน์ขั้นต่ำเช่นเดียวกับที่ในพระสูตรคือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์ขั้นต่ำ) มีสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ ส่วนอุทัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์ขั้นละเอียด) มีรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา และกล่าวว่าสังโยชน์เป็นเกณฑ์วัดอริยบุคคล หรือทักษิณบุคคลแบบลป^{๒๐} คือวัดจากสังโยชน์ที่ละได้ตามลำดับส่วน พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อดำ) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับสังโยชน์ ว่าเป็นเครื่องผูกพันให้ร่างกายเกิดขึ้นมาได้ด้วยอำนาจของตัณหา ท่านกล่าวว่าสังโยชน์ ๑๐ ประการก็คือความบ้า เมื่อตัดความบ้า ๑๐ ประการนี้ได้ก็จะถึงพระนิพพาน สังโยชน์คือความบ้า^{๒๑} ตามทัศนะของท่านพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อดำ) จึงมีลักษณะที่สอดคล้องกับสังโยชน์คือความโง่ ของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส

^{๑๙} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๓, เรียบเรียงโดย นาย พินิจ รักทองหล่อ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, พ.ศ. ๒๕๔๐), หน้า ๕๕-๗๑.

^{๒๐} เกณฑ์จำแนกประเภททักษิณบุคคล หรืออริยบุคคล ใน “พุทธธรรม” กล่าวว่าโดยหลักใหญ่ มี ๒ วิธีคือ แบ่งตามขั้นหรือระดับที่กำจัดกิเลสได้ (แบบลป) และแบ่งตามคุณธรรมหรือข้อปฏิบัติที่ให้เข้าถึงระดับหรือขั้นนั้น ๆ (แบบบวก) การแบ่งแบบลปก็ได้แก่การใช้สังโยชน์ ๑๐ ประการเป็นตัววัดนั่นเอง ส่วนการแบ่งแบบบวกแบ่งตามอินทรีย์ที่แก่กล้าเป็นตัวนำในการปฏิบัติ ได้แก่ (๑) สัทธานุสรี (๒) อัมมมานุสรี (๓) สัทธาวิมุต (๔) ทิฏฐิปปัตตะ (๕) กายสักขี (๖) ปัญญาวิมุต (๗) อุภโตภาควิมุต, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๘๔-๒๘๖.

^{๒๑} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอลโล่ การพิมพ์ (๑๙๘๘) จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๕.

ภิกขุ) ซึ่งล้วนต้องอาศัยมรรคและปฏิบัติเพื่อละและกำจัด ในด้านวิปัสสนากรรมฐานท่านพระธรรมธีรราชฆาตุมณี (โชดก ญาณสิทธิ) แสดงทัศนะเกี่ยวกับสังโยชน์โดยมีพระอภิธรรมปิฎกเป็นกรอบในการสอน เช่นการอธิบายเกี่ยวกับทวิภูมิต่างกันของสังโยชน์ว่า ทวิภูมิต่างกันอยู่ในโลกะทวิภูมิต่างกันโดยจิต^{๒๒} วิธีที่จะละสังโยชน์ได้ คือเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ส่วนท่านพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) มีวิธีการสอนสังโยชน์โดยภาษาและการยกตัวอย่างที่เข้าใจง่ายด้วยวิธีอุปมาโวหาร ท่านเน้นมากเรื่องกามฉันทะ ท่านสอนให้พระเถรละทวิภูมิต่างกันสังโยชน์โดยผ่านกฎระเบียบ ท่านให้ความสำคัญกับกามราคะสังโยชน์ เพราะเป็นสาเหตุให้พระเถรต้องลาสิกขา^{๒๓} โดยให้พิจารณาโดยความเป็นของสกปรก ซึ่งท่านได้ต่อสู้มาจนกระทั่งชนะ เมื่อมนุษย์ชนะสังโยชน์ได้ก็ย่อมเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

^{๒๒} พระธรรมธีรราชฆาตุมณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **เพชรในดวงใจ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙), หน้า ๓-๕.

^{๒๓} กองทุนพลังชีวิตอัครธรรมทาน, **อุปลมณิ**, (กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๑๓.

บรรณานุกรม

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
 มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

กองทุนพลังชีวิตอาคมธรรมทาน. **อุปถัมภ์**. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐.
 พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **เพชรในดวงใจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙.
 พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย
 พระราชพรหมยาน. **สังโยชน์ ๑๐**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เยลโล่ การพิมพ์ (๑๙๘๘) จำกัด, ๒๕๕๒.
 พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมานุกรมธรรมโฆชน์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๓**. เรียบเรียงโดย นาย พิณิจ รักทองหล่อ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๐.